

ברחוב ורואה דבר מכוער ועוצם עיניו מראות ברע – זה נקרא ד' אמות של הלכה. ובנפש כזו שורה קדושתו יתברך שמו. וכמו כן הסר מרע ואינו עובר על שאר איסורין מפני כבוד שמים – כי זה עיקר המכוון בדבר הלכה, והוא עושה דירה לשכינתא בלבו (עפ"י דובר צדק ח; פרי צדיק בראשית א; יתרו יב – בשם הרה"ק מאיזביצא. וע"ע צדקת הצדיק רכג).

(ע"ב) 'בשלשה דברים אני אוהב את הפרסיים, הן צנועין באכילתן... וצנועין בדבר אחר'.

כיוצא בזה אמרו בכתובות (מח) 'הוא בבגדו והיא בבגדה – מנהג פרסיים'. ויש לשאול ממה שאמרו בקדושין (עב): תני רב יוסף: 'אלו פרסיים שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין כדוב...' – הרי שאכילתם אינה במידה צנועה. ויתכן שאמנם אכילתם מרובה כמו שאמרו 'ומסורבלים כדוב' כפירש"י, ומאידיך אכילתם בצנעה. וראה להלן מו: שהיו הפרסיים בקיאים בצרכי סעודה ובטכטיסיה. ומשמע שם שלא היו מדברים בסעודה אלא מרמזים בתנועות וסימנים. ובספר צדקת הצדיק (רנו) כתב שלא באו באן לשבח אומה זו, והלא מיד דרשו את הפסוק 'אני צויתי למקודשי' – אלו פרסיים שמוזמנין לגיהנם. ופרש שכל צניעותם לא היתה אלא למילוי תאוותם. ובכך אפשר ליישב גם הסתירה הנזכרת (וע"ע בעיקר הדבר במי השלוח ח"ב, לקוטי הש"ס).

דף ט

'לעולם יממא הוא, והאי דקרוי ליה ליליא, דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא'. כתבו הרי"ף והרא"ש (וכן הסכים הרמב"ן ועוד ראשונים): אין מחלוקת להלכה בין שתי הברייתות אלא בלשון בלבד, האם אותו זמן קרוי 'לילה' [שכך הוא נקרא בפי העולם. וכן לענין מצוות היום, שלכתחילה אין לעשותן אז, וכן לענין ק"ש של ערבית], או יום [מאחר והמצוות של היום כשרות באותה שעה מן הדין]. ודעת הרי"ה ששתי הברייתות חלוקות זו על זו, כי אי אפשר שתהא אותה העת גם זמן שכיבה וגם זמן קימה.

וע"ע בשאר ראשונים בארוכה. ויש פרוש אחר, בהגהות הרא"מ הורביץ, ש'עלות השחר' המדובר בברייתא הראשונה, הכוונה לעלוה"ש המוזכר בירושלמי שהוא כדי הילוך שמונה מילין קודם הנץ החמה, ואז עדיין הוא 'לילה', ואילו 'עלות השחר' בברייתא השניה היינו הארת המזרח שהוא ד' מילין קודם הנץ החמה. והוא סתם עלות השחר בתלמוד בבלי. וע"ע 'קדושת השבת' מאמר ה עמ' 28.

'והאי דקרוי ליה ליליא דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא'. ולכך נחשב הוא זמן שכיבה, בגלל מיעוט בני אדם. אבל לאחר הנץ החמה לא, ואם משום בני מלכים שאינם קמים אלא בשלש שעות, י"ל שניעורים הם במיטתם ואינם רוצים לעמוד עד שלש שעות, הלכך לאו זמן שכיבה הוא (עפ"י מלחמת ה'). [אין רחוק לומר שמשום כך נקראת אותה רוח רעה השורה על הידים שאינן נטולות ומזקת לעינים ולשאר נקבים בנגיעתם: 'בת מלך' (שבת קט. ע"ש) – כי מצויה היא ביותר אצל בני מלכים השוככים ערים זמן רב ללא נטילה].

'כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק'. על הסתמכות על היחיד בשעת הדחק – ע' במובא להלן כב. ובגדה ו:

‘הכי קאמרי ליה: רבנן פליגי עילוין ויחיד ורבים הלכה כרבים או דלמא רבנן כוותך סבירא להו...’. יש לשאול: גם אם ננקוט שעבר זמן הקריאה הלא שנינו בסמוך שהקורא שמע של שחרית לאחר שעבר זמנה – לא הפסיד הברכות, ואם כן הלא בכל אופן יש להם לקרות את שמע, כדי שלא להפסיד הברכות. ויש לומר, אמנם מבחינה מעשית עליהם לקרוא בכל אופן מכל מקום שאלו האם חלה עליהם חובת מצות קריאת שמע בעצם. וגם יש נפקותות בדבר – לענין כוונה לקיום המצוה [אפשר גם לענין איסור קריצה ורמיזה בשעת הקריאה, שנראה שהוא שייך למצות-עשה שבה, וכל שאינו מקיים המצוה – אין איסור קריצה ורמיזה].

והנה דעת הכסף-משנה (ספ"א דקריאת שמע. דלא כרוב הראשונים והאחרונים), שמן התורה זמן קריאת שמע של שחרית הוא כל היום, [כשם שבשכבך היינו כל זמן שבני אדם שכובים, אף ובקומך – כל משך הזמן של מצב קימה], אלא שחכמים קבעו לזמן שבני אדם קמים ממתנם. והוכיח זאת ממה ששנינו ‘הקורא מכאן ואילך לא הפסיד’ – הברכות, ואם ננקוט שלאחר שלש שעות אין זה זמן ק"ש כלל ועיקר, היו ברכותיו ברכות לבטלה – אלא מוכח שמדין תורה עדיין זהו זמן ק"ש.

ונראה שהוכחנו זו אינה סברה בעלמא, אלא הוכיח זאת משאלת בניו של רבן גמליאל, ששאלו האם יש זמן מוגבל מעיקר הדין לק"ש של ערבית, ואם כן אין לנו לקרוא שמע וברכותיה כלל, שהרי אין זה זמן קריאה. או שמא מעיקר הדין זמן ק"ש כל הלילה, וממילא יש לנו לקרוא ולברך (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א כה, עע"ש).

יש להעיר שלדעת רבנו יונה (ברייתא המסכת) חכמים החמירו שלאחר חצות לא יקרא שמע בברכותיה, כדי שלא יפגע. עוד בענין הויקה שבין הברכות לזמן קריאת שמע – ע' בשו"ת רב פעלים ח"ב או"ח יב; ברכת מרדכי ח"א יט. וע"ע במצוין לעיל (ב:).

עוד יש ליישב לשיטת רש"י (ברייתא המסכת) וסיעתו שלהלכה אין יוצא בק"ש קודם צאת הכוכבים, שבני רבן גמליאל קראו קודם צאת הכוכבים ק"ש בברכותיה, ו'לא קרינו את שמע' כלומר בזמנה, וכל שאלתם לא היתה אלא לענין קריאת שמע בזמנה וללא ברכות.

‘ואילו אכילת פסחים לא קתני, ורמינה... לא קשיא הא רבי אלעזר בן עזריה הא רבי עקיבא...’. לרבי אלעזר בן עזריה, זמן אכילת פסח מן התורה הוא עד חצות. ואילו לרבי עקיבא – עד עלות השחר. וכתבו כמה ראשונים (רש"י פסחים צג: רשב"ם ותוס' שם קכ: רמב"ם ספ"ח מקרבן פסח; ועוד – עפ"י זבחים נו: וכן הוכיח האו"ז ח"ב רלא מהירושלמי. וכן כתבו אחרונים להוכיח ממכילתא בא) שגם לרבי עקיבא, מדרבנן אכילתו עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה, וכשאר הנאכלים ליום אחד. ויש חולקים (ע' רשב"א כאן. ובלשון הרא"ש פסחים קכ משמע שמסתפק בדבר. וע' בשו"ת פרי יצחק ח"ב ג).

לענין הלכה נחלקו הראשונים; התוס' (בזבחים נו: ובמגילה כא) והר"ח (בפ"י דפסחים) כתבו שהלכה כר' אלעזר בן עזריה שזמן הפסח מעיקר דין תורה עד חצות, שכן דעת כמה סתמי משניות. ואילו הרי"ף והרמב"ם (ק"פ ח) פסקו כרבי עקיבא. [ומשמע מדברי הרמב"ם שגם בדיעבד לא יאכל אחר חצות, כי חכמים העמידו דבריהם ועקרו דבר מן התורה לעשות סייג לתורה. כן הוכיח בשאגת אריה (ד). וע"ע אבי עזרי (קמא) ק"ש א, ט]. וכן דעת הרב המגיד ובעל העיטור והר"י מקורביל. וכמה ראשונים נסתפקו בדבר כיצד הלכה (כמובא בבאר הלכה תעז).

לראב"ע שאמר מן התורה עד חצות, מדוע לא עשו חכמים הרחקה – יש לומר שלא גזרו אלא להצילו מאיסור כרת (כמו שכתב רש"י) ואין חיוב כרת לאוכל אחר חצות אפילו לראב"ע, עד לבוקר שנעשה 'נותר'.

ועוד יש לומר, הואיל שזמנו קצר, עד חצי הלילה, לא עשו חכמים הרחקה. כן כתב בספר קרן אורה (זבחים נו).

ונראה לפרש שאין חשש פשיעה אלא כשזמנו ארוך, עד הבוקר, הלכך חוששים שידחה המצוה, אבל בזמן קצר לא ראו צורך לגזור. [וסברא זו מבוארת בדברי רבנו יונה ריש מסכתין לענין קריאת שמע. וכן מפורש בגמרא שבת י, שלכך בתפלת ערבית יש חשש פשיעה גדול יותר מבמנחה]. ועוד נראה, שחששו חכמים שמא אם יקבעו זמן קצר יותר מחצות, יצא שכרנו בהפסד ולא הועלנו כלום בתקנתנו, משום דלאו כולי עלמא וריזין, ויותר פסחים יוותרו מעתה שזמן האכילה נמשך עד חצות. וכנראה כל זה כלול בדברי הקרן-אורה.

הסברה שכתב שלא גזרו אלא כלפי איסור כרת – כן כתב רבנו מנוח (חמץ ומצה ו. וכ"כ הצ"ח) בבאור דעת הרמב"ם, שלענין מצות מצה לא מצינו שתקנו חכמים עד חצות [ודלא כדברי הרא"ש והטור] – כיון שאין שייך שם איסור כרת [וסברת 'מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת' אינה אמורה לענין גזרת הרחקה, כפי שכתב באבני נזר יו"ד תנ, ז]. ואעפ"כ לענין קריאת שמע, הגם שאין איסור בקריאתה אחר הזמן – גזרו חכמים. ויש לפרש לפי שחששו יותר בדבר המסור לכל אדם באופן פרטי, והוא מצוי בכל יום.

ואמנם אעפ"כ יש חילוק לשיטת הרמב"ם, שלענין ק"ש פסק שקורא בדיעבד אחר חצות, ואילו לענין הקטר חלבים ואכילת פסח נראה מדבריו שאפילו בדיעבד אין זמנו אחר חצות, כמוש"כ האחרונים. וע' באריכות בענינים אלו בשו"ת בית זבול ח"ב כח ובשו"ת פרי יצחק ח"ב ג.

ומה שכתב הקר"א שאף לראב"ע אין נעשה 'נותר' עד הבוקר – כן כתבו והוכיחו כמה אחרונים (ע' אור שמח חמץ ומצה ו, א; חדושי הגר"ר בנגיס ח"ב ג, ב; קהלות יעקב ג; אבי עזרי (קמא) ק"ש א, ט; חדושי ר' שמואל פסחים עמ' צו-צה; מאור ישראל). וכן משמע מדברי הראשונים – ע' ריטב"א כאן; אור זרוע הל' פסחים סוס"י רלא. וע"ע בכללות הענין בהרחבה בספר 'פרקי מועדות' פרק ט. וע"ע בענין זה במובא בפסחים ע עא).

ונוגע הדבר למעשה – לענין זמן אכילת מצה וכזית של 'אפיקומן', וכן לענין אכילת מרור [הגם שהוא מדרבנן בזמן הזה] – יש להקפיד לאכלם עד חצות, שזמנם מקביל לזמן אכילת קרבן פסח (כמו שאמרו בפסחים קכ: לענין מצה). ובדיעבד – יאכל אחר חצות לחוש לדעת רבי עקיבא, אך ללא ברכה. וכן לענין קריאת ההלל בליל פסח וברכתו – יש ליהזר לכתחילה לקראו קודם חצות (עפ"י ראשונים; רמ"א תעו, א ומשנה ברורה שם. וכן לענין אפיקומן – ע' בפוסקים שם. וע"ע אבני נזר או"ח שפא). ויש אומרים אף לענין אכילת כזית פת בליל ראשון של סוכות, שהוקשה לאכילת מצה (עפ"י רמ"א תרלט, ג).

'בחפזון – עד שעת חפזון'. טעם הדרש יתכן, כי על פי פשט מה בא ללמדנו והלא כבר נאמר 'וככה תאכלו אתו מתניכם חגרים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם'. ומהו 'אכלתם אתו בחפזון' – לציין זמן לסיום אכילתו.

'סלקא דעתך אמינא הואיל ופסח קדשים קלים... נאכל שתי לילות במקום שני ימים ויהא נאכל לב' לילות ויום אחד'. רש"י מפרש: לא שייאכל ביום אלא בלילה הבא אחריו. [ובאור-שמח (חמץ ו, א) תמה הלא שוב אינו דומה לשלמים, וגם היכן מצינו דבר שנאכל ונדחה וחוזר ונאכל].

ורשב"ם (בפסחים קכ) פרש דהוה אמינא למעט מבליילה רק את היום שלפניו, אבל ביום שלאחריו נאכל [וגם על פירוש זה תמה באו"ש שם, והלא קרא סתמא כתיב בלילה – ולא ביום].

והאור-שמח (שם) כתב דבר חדש; לא נתמעט מבליילה אלא כלפי מצות עשה של אכילת פסח, שאינה נוהגת אלא בלילה, אבל לא בא הכתוב לאסור אכילה, הלכך הוה אמינא שאפשר לאכול גם ביום, כשאר קדשים קלים.

ולפי סברה זו כתב שגם לפי האמת לא נאסר לאכול הפסח אחר חצות אפילו לרבי אלעזר בן עזריה, אלא שמצות אכילת הפסח לדעתו אינה נוהגת אחר חצות, אבל אינו נפסל מתורת אכילת קדשים קלים כל הלילה.

[והאר"ך בישוב הסוגיות בענין. ואולם סוגיין דעלמא, ראשונים ואחרונים, אינה כן – אלא לראב"ע אסור לאכלו אחר חצות. ואולם כתבו אחרונים שמכל מקום לא חל בו דין 'נותר' אלא בבקר, וכמשמעות הכתוב, כמצוין לעיל].

ז'ר' אלעזר בן עזריה מלא תותירו עד בקר נפקא. ורבי עקיבא, אי מהתם הוה אמינא מאי בקר בקר שני...'. אינו מובן לכאורה, הלא ר' אלעזר דרש גזרה-שוה עד חצות וממילא יש לשמוע שאינו נאכל לשני ימים. וגם לרבי עקיבא, כיון שלומד מ'חפזון' דישאל שהיה בבקר ט"ו, למה ליה קרא למעט לילה שלאחר ט"ו. [אך זה ניתן ליישב לפי דברי רש"י שאי אפשר לאכול ביום, אם כן 'שעת חפזון' לא באה למעט אלא אכילת יום, ומ'הלילה הזה' ממעט לילה שני].

ואפשר, לפי שלא מפורש בכתוב שמכת בכורות היתה רק בט"ו, אם כן אילו היינו מפרשים שהאכילה נמשכת גם ללילה הבא, היינו יכולים לומר שגם מכת בכורות היתה או נמשכה עד ליל ט"ז (עפ"י בדרך טובים).

וילה"ע משבת פז: 'בחמשה עשר יצאו ולערב לקו בכורות – לערב ס"ד? אלא אימא מבערב'.

ויש לומר באופן אחר: כוונת הגמרא היא שאילולא 'לא תותירו' היה נצרך 'הלילה הזה' לאפוקי לילה שני כלר' עקיבא, ושוב לא היה לנו לדרוש גזרה שוה, שאין הכתוב מופנה.

זכבוא השמש אתה אוכל...'. בספר אור שמח (חמץ ומצה ו,א) פרש פרוש חדש: מצוה מן התורה לאכול פסח [והוא הדין מצה, שהוקשה לפסח, בסוף מסכת פסחים] מיד כשחשכה. וכתב לשמוע זאת גם מלשון התוספתא (פסחים ב). 'זוה דין חדש לא הזכר בראשונים... ועוד צריך ביאור'.

'אמר ר' אבא: הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערבית...'. נראה שר' אבא הולך בשיטת רבו, רבי יוחנן, שהחשיב (לעיל ד:): גאולה של ערב גאולה, שלכך יש לסמכה לתפילה, אבל לרבי יהושע בן לוי שם, עיקר הגאולה ביום, כשיצאו.

'דבר נא באזני העם וגו' אמרי דבי ר' ינאי: אין 'נא' אלא לשון בקשה. אמר ליה הקב"ה למשה: בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף...'. הוצרך לבקש על כך כי לולא זאת לא היו חוששים לציווי זה, באמרם דבר זה אינו אלא לתועלתנו ואינו ציווי כשאר מצוות (מהרש"א). גם היו חוששים ליטול ממון שמא מפני כן ימסרו המצרים עצמם לרדוף אחריהם (עפ"י ספורנו בא יא,ב).

ויש מי שפרש (עפ"י מה שכתב הר"ן בדרשותיו על כיוצא בזה), שבאמת לא היה זה ציווי אלא בקשה גרידא [רמז לדבר: דבר נא באזני העם – ראשי תבות: נדבה, לומר שאין זו חובה]. והטעם י"ל שכל דבר שנראה כאינו הגון אין הקב"ה אומר כציווי (עפ"י דרשות בית ישי מהדר"ב א הערה יט. וע"ע אמת ליעקב בשלח יג,יח).

(ע"ב) 'עד שלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות'. רוב-ככל הפוסקים נוקטים שזמן קריאת שמע נמשך עד סוף שלש שעות [ואפשר שזמן קימת המלכים הוא במשך השעה השלישית], ויש מן הראשונים שפסקו עד תחילת השעה השלישית. ע' בזה במובא לעיל ג:

'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד – כאדם הקורא בתורה'. בא להשמיענו שאף על פי שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה, שונה קריאת שמע הואיל וניתנה להאמר בעל פה כשקוראה לשם חובה, יכול לאמרם על פה אפילו שלא לחובה, לאחר שעבר זמנה (ר"ש מן החר, מובא ברבנו יונה ובריטב"א). והעיר הגרעק"א מדברי הרבה ראשונים (המובאים בב"י או"ח מט) שנתנו טעמים שונים לכך שמותר לקרוא פסוקי קרבנות וק"ש בעל פה – לפי דבריהם אין מקום לפירוש זה. ויש מפרשים שמשמיענו בזה שאף על פי שפשע ולא קראה בעונתה, אינו נחשב כמזכיר עוון כשקורא שלא בעונתה, אלא הרי הוא כקורא בתורה (ריטב"א).

'רבי מאיר אומר... אחרים אומרים...'. כתבו התוס' ש'אחרים' שבכאן לאו היינו רבי מאיר. וכן כתבו ראשונים (ערוך ב"ב טו: ע"ז סד: תוס' ר"י החסיד כאן; תוס' שאנץ ותורא"ש סוטה כב. ובשו"ת אור לי (לר"ח מדיני, בעל שדי חמד. סח) כתב: דוקא כשר"מ מופיע בשמו כחולק על אחרים. וע"ע תוס' ב"ב צג:). לענין מה שאמרו 'יש אומרים' היינו רבי נתן – מצינו מקומות יוצאים מן הכלל. והביאו דוגמאות מכמה מקומות (להלן מז: סוטה כב: ב"ב טו:).

ובמקום אחר כתבו התוס' שהיו שמועות שאמרן קודם שכינהו 'אחרים' (במעשה דשילהי הוריות), ואז קראוהו בשמו, 'רבי מאיר'. ולאחר שנתכנה 'אחרים' חזר בו מדעתו הראשונה, ואז מסרו השמועה בשם 'אחרים' (עפ"י תוס' סוטה יב). ואעפ"י שחזר בו, משנה ראשונה לא זזה ממקומה. ואף בברייתות אומרים כן. יד מלאכי תקפד].

סמך להסבר זה – לעולם לא תמצא 'אחרים' הכתובים קודם רבי מאיר. משמע שזו דעתו של ר"מ המאוחרת יותר (יד מלאכי שם. ואמנם שמות חכמים אחרים מצינו במקומות מועטים לאחר דברי 'אחרים' – ע' מגילה לא: יבמות פ: ואילו ר"מ לעולם לא מופיע לאחר 'אחרים').

'לתפלין כאחרים'. יש שכתבו הטעם לפי שבתפלין נאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, לפיכך תלוי הדבר בראיית חברו (עפ"י תר"י). וכתבו המפרשים שאין זה אלא אסמכתא, אך עיקר הטעם הוא שעד אז הוא בכלל לילה וזמן שינה וחוששים שמא יישן ויפיח בהן (עריטב"א עירובין צו. תוס' יומא לו: לבוש ופמ"ג או"ח ל, א).

'כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק כל היום כולו'. פרשו הראשונים, שסומך גאולה לתפילה כותיקין, שקוראים קריאת שמע קודם הנץ ותפילה לאחר הנץ. וכתב הרמב"ן (במלחמת ה') שצורת הגמרא מוכחת שכך היה מנהג החכמים שלא לסמוך גאולה לתפילה, כי היו קוראים את שמע משיראה את חברו, שזה הוא זמנה, ולא היו רוצים להתפלל אלא עם השמש. ורק יחידים יכלו לכוין ולקרוא בכדי שיגמור עם הנץ ולהתפלל מיד, וזהו דבר שאי אפשר לקיימו בכל יום לפי שאין אדם יכול לכוין ולקרוא בכדי שיגמור עם הנץ ולהתפלל מיד ביום. ואולם למעשה נוקטים סמיכת גאולה לתפילה עדיפה מתפילה בשעת הנץ. הלכך נראה שאם קרא קריאת שמע, יסמוך לה התפילה אעפ"י שעדיין לא הגיע הנץ. ע' בפוסקים סוסי פט.

באורי אגדה, ענינים וטעמים

(ע"ב) 'אמר ר' אמני: מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן. וריש לקיש אמר: כמצולה שאין בה דגים.' 'דגן' מורה על קיום החיים, כלומר ישראל לקחו ביציאתם כל כח קיום החיים של

מצרים. וריש לקיש מוסיף 'כמצולה שאין בה דגים' – דגים מורה על שורש החיים, כי התחלת בריאת החיים היתה הדגים, במאמר 'שרצו המים, ונטלו ישראל מהם שורש המקור מהתחלת חיותם (בית יעקב שמות נב – מהרה"ק מאוביצא. וע"ע מי השילוח ח"א לקוטי הש"ס). ושמעתי ש'מצולה שאין בה דגים' רומז על העלאת עצמות יוסף ע"י משרע"ה, שיוסף הוא מקור הברכה והחיות, המשביר לכל מצרים, ונאמר בו 'זידגו'.

וינצלו את מצרים בגימטריא: עשאה כמצודה שאין בה דגן.

(בעל הטורים בא. גם 'דגן' ודגים' עולים למספר אחד. 'אמת ואמונה')

'אהיה אשר אהיה...'. ע' מחשבות חרוץ ח.

'לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם'. אפשר לפרש 'שאם יזכה' גם במשמעות זו: אם יגיע לזכות הלב, ילמד ממה שרואה בכבוד מלכי בשר ודם, לקבל מושג על כבוד מלכות שמים ב'קל וחומר' עד אין שיעור (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 256).

'דאדם גדול הוא ושמח במצוות' –

יכול העושה המצוות בשמחה, יש לו אלף ידות יותר ממי שהמצוות עליו למשא'.

(ארחות צדיקים שער השמחה)

'ויש לי להקדים כל התנאים אדם צריך לזוהר בכל מצוה ומצוה לעשות כהלכתה כדי שתקובל לרצון לפני מלכנו יצרנו ית'...

התנאי הרביעי – השמחה הגדולה במצוה, דכל מצוה ומצוה שתודמן לו, דורנא הוא דשדיר ליה קב"ה, ולפי רוב השמחה יגדל שכרו. וכן גילה הרב החסיד המקובל מהר"ר יצחק אשכנזי זצ"ל לאיש סודו, שכל מה שהשיג שנפתחו לו שערי החכמה ורוח הקודש – בשכר שהיה שמח בעשיית כל מצוה שמחה גדולה לאין תכלית. ואמר דהיינו דכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל פירוש 'מרוב כל' – מכל מיני תענוג שבעולם ומכל זהב ופז רב ואבנים טובות ומרגליות' (מתוך הקדמת ספר חרדים לרבי אליעזר אוקרי).

'... אם יחליט לעזור בשעת דחקו, ראוי לעשות בשמחה, כעושה סוכה וכשמוע (נשצ"ל: וכשומע) קול שופר ושאר מצוות, ועיקר עשיית מצוה הוא שמחתה (נ"א: השמחה) שזכינו לכך'.

(קובץ אגרות חו"א ח"ב צג. וב'ארחות איש' עמ' קלז)

'עיקר העבודה בשמחה, כי באמת אין כל עצב בעולם למי שמכיר אור האורות של האמת...'

(קוב"א חו"א ח"א לו)

'זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פטיק חוכא מפומיה כוליה יומא' –

'עוד הקדמה אחת, שידע האדם אם נענה בתפלתו – אם אחר התפלה לבו שמח, וההיפוך –

עצבות. ועל פי זה שמעתי פירוש הש"ס 'יומא חד סמיך גאולה לתפלה ולא פסיק מיניה חובא כולא יומא', והקושיא מפורסמת. ונראה שהוא ודאי סמיך גאולה לתפלה בכל יום, אבל לא נודע לו אם עשה פעולה למעלה, אבל בהיום שסמיך גאולה לתפלה ולא פסיק מיניה חובא, שמע מינה שעשה ייחוד למעלה, לכן לבו שמח. ודפח"ח' (תולדות יעקב יוסף – עקב, קפא):

'... וזה טעם סמיכת גאולה לתפלה – כמו ששמעתי על קציבת עץ דאלישע (מלכים-ב ו), שצריך להראות דבר שהש"י עושה כהאי גוונא, שהעץ צף, ועל ידי זה נבקש גם עכשיו הושיענו, כי מאי נפקא מינה לך בין אז לעכשיו. ולכך בעת התורה והודאת העבר, שבזה כבר היה המילוי שפיר נאמר בשמחה, ומכח זה יוכל להמשיך גם כן שמחה על התפלה שודאי יענה מכח טענה הנוכרת, וזה סמיכת גאולה לתפלה שיהיה תכופה לה ומחוברת ומיוחדת לה, אז גם בתפלה יענה והוא בן העולם הבא (כמו שאיתא לעיל ד:)...'

ולכן תקנו שלש ראשונות בשבח הש"י לטעם הנזכר לעיל, מאחר שאתה יכול על הכל, על ידי זה מבקשים שתים עשרה אמצעיות ואחר כך שלש אחרונות, כעבד הנוטל פרס שבטוח על המלוי, ובאמת יש לבטוח בה' שיענהו ויקבל תפלתו, רק שלא יעיין בה... (מתוך צדקת הצדיק ריב).

'אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא...'. טעם לחלוקת הפרשה לשנים – ע' במובא להלן כח.

וממדרש תהלים, וכן בתוס' פסחים (ק"ז). נראה שיש בתהלים קמ"ז פרשיות. ונראה שכשם שחילקו פרשה ראשונה לשנים, כמו כן חילקו עוד שתי פרשיות נוספות – פרקים מ"ב ומ"ג היו אחד, וכן נראה מדברי התוס' שם (ע' מהרש"א שם), שמזמור קי"ז לא היה מזמור בפני עצמו (עפ"י עלה יונה, עמ' רל. ע"ש).

*

ונמצא דבר טוב לה' אלקי ישראל בירושלם: התפלה אשר יתפללו בכל יום בסידור נפלא כזה לא ראיתי כמוהו. בכל יום תמיד ואפילו בשבת, משכימים קודם עלות השחר שעה או שתים ואומרים שירות ותשבחות עד שיאיר היום ואומרים קדיש; ואחר כך מתחילים שני החזנים הקבועים ואומרים ברכות התורה ופרשת התמיד וכל הזמירות בנועם ותחנונים וגומרים קריאת שמע עם הנץ החמה כותיקין'.

(דרכי ציון לרבי עובדיה מברטנורא. מובא ב'מנהגי ארץ ישראל' הל' ק"ש, ע"ש)

דף י

'כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי'. פרשו ראשונים: לאו דוקא 'אשרי' אלא שפתיחתה וסיומה במטבע שוה. ומכאן סמכו חכמים ברוב הברכות להיות חתימתן מעין פתיחתן (ריטב"א ונמוקי יוסף, עפ"י פסחים קד).

זו לשון הגר"ש וולבה שליט"א ('עלי שור' ח"ב עמ' ססח): 'ברכת הגאולה מתחילה ב'אמת' וגומרת ב'גאל ישראל'. והנה כלל הוא בברכות שהחתימה צריכה להיות מעין הפתיחה – ומה כאן הקשר בין אמת וגאולה? בהכרח עלינו להבין כי האמת הוא

ו. אמר להם רבי יהושע בן לוי לבניו:
 הקדימו והחשיכו בבית הכנסת, ובכך יתארכו חייכם.
 השלימו פרשיותיכם עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום.
 הזהרו בורידין כר' יהודה (לחתכם בשחיטת העוף – כדי שיצא כל דמו, לפי שצולוהו כולו כאחד. רש"י.
 וע"ע בחולין כח).
 הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אנסו (לכבודו).
 כשאתם חותכים בשר אל תחתכוהו על גב היד; יש אומרים משום סכנה וי"א משום קלקול סעודה.
 ואל תשבו על מטת ארמית – וי"א אל תשכבו בלא קריאת שמע. וי"א אל תישאו גיורת. ויש אומרים מטת
 ארמית ממש, ומשום מעשה דרב פפא.
 ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללים. [ואמר אביי: לא אסרו אלא כשאין לבית הכנסת
 פתח אחר ואין בית-כנסת אחר בעיר, ואינו נושא משאוי (וכן אם רכוב ע"ג בהמתו. ע' להלן סא. רמ"א ז, ח).
 ואינו רץ (י"א שהרמב"ם לא גרס רץ) ואינו מניח תפלין – אבל יש שם אחד מכל אלו, אין חשש].
 הפרי-מגדים צדד להחמיר מלעבור גם בשעת קריאת שמע ופסוקי דזמרא (מובא במשנ"ב ז
 סקכ"ג).

ז. תניא אמר רבי עקיבא: בשלשה דברים אוהב אני את המדיים: כשחותכים את הבשר אין חותכים אלא על
 גבי השלחן; כשנושקים אין נושקים אלא על גב היד (של חברו, ודרך חשיבות הוא מפני הרוק. רש"י);
 וכשיועצים אין יועצים אלא בשדה.
 תניא אמר רבן גמליאל: בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים: צנועים הם באכילתם וצנועים בבית הכסא
 וצנועים בדבר אחר (- תשמיש).
 [אני צויתי למקדשי – תני רב יוסף, אלו הפרסיים המוקדשין ומזומנין לגיהנם].

דפים ח – ט

ט. הקורא את שמע בין עלות השחר להנץ החמה – האם יוצא בזה ידי חובת קריאת שמע, של ערבית או של
 שחרית?

לפי ברייתא אחת, רבי שמעון בן יוחאי אומר: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה,
 אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה, ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה
 [כיון שיש אנשים שקמים באותה שעה, יום הוא לענין קריאת שמע]. ולפי ברייתא אחרת אמר רשב"י
 בשם רבי עקיבא: פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ
 החמה, ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. לדעה זו, לאחר עלות השחר יום הוא, ואעפ"כ
 כיון שיש אנשים ששוכבים באותה עת, יוצא ידי חובת קריאת שמע של ערבית].

אמר רב אחא בר חנינא אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה כרבי שמעון. [יש ששונים דבריו על ברייתא
 ראשונה, ויש ששונים על ברייתא שניה – הלכה כרבי שמעון שאמר משום רבי עקיבא]. ולא אמר זאת
 ריב"ל בפירוש אלא שבא מעשה לפניו בזוג חכמים שנאנסו מלקרוא עד שעלה השחר, והורה להם: כדאי
 הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק.

א. וכן הלכה, שבשעת הדחק קורא שמע של ערבית לאחר עלות השחר. אבל אם לא היה אנוס
 מלקרוא עד עלות השחר – שוב אינו קורא (עפ"י ר"ף ועוד. ויתכן שלרבי שמעון בשם רע"ק

- אף בזה קורא, אבל לא סמכו על כך בגמרא להלכה. רמב"ן. נשתכר לאחר צאת הכוכבים והיה סבור שעדיין יש לו שהות להפיג יינו עד עלות השחר – נחשב כאנוס, אבל נשתכר זמן מועט קודם עלות השחר – אין זה אנוס (רא"ש ושאר פוסקים).
- ויש סוברים שאפילו אם נתאחר במזיד וקרא אחר עלות השחר – יצא (עפ"י רז"ה).
- ב. הקורא קריאת שמע של ערבית אחר עלות השחר, לא יקרא קריאת שמע של שחרית באותה שעה אלא לאחר הנץ החמה (רא"ש וש"פ. ומהתוס' אין נראה כן).
- ג. הרז"ה נקט ששתי הברייטות חולקים זו על זו, והלכה כברייתא האחרונה שאם קרא בין עלות השחר להנץ החמה אינו יוצא ידי חובת ק"ש של שחרית. ולדעה זו ותיקין היו קוראים אותה עם הנץ החמה ולא קודם לכן. וכן דעת ר"ת.
- ושאר פוסקים נוקטים שזמנה לכתחילה משיראה את חברו, אבל אם הוא אנוס לצאת לדרך באופן שאינו יכול לקרוא בדרך, או אף בלא אנוס אם קרא מעלות השחר – יצא ידי חובתו (ע' רי"ף ורמב"ן וש"ר; או"ח נה, ג, ד).
- אמר רבי זירא: ובלבד שלא יאמר 'השכיבנו'.
- א. רש"י פרש בקורא קריאת שמע של ערבית סמוך לעמוד השחר, שאינו זמן תחילת שכיבה. ושאר ראשונים חולקים וסוברים שהכוונה היא רק לאחר עלות השחר, אבל קודם לכן – אומר 'השכיבנו'. ובפסקי הרי"ד יש לדייק שגם כשקורא קודם עלות השחר, אם כבר ישן, לא יאמר השכיבנו.
- ב. יש מפרשים שמדלג על המלים 'השכיבנו' (רי"צ גיאת), ואולם הכרעת הפוסקים שנכון יותר שלא לומר ברכה זו כלל (עפ"י משנ"ב – כדעת הרא"ש והרשב"א וטור).
- ג. כשם שאינו אומר 'השכיבנו' אחר עלות השחר, כן אי אפשר להתפלל אז תפילת ערבית, אבל שאר הברכות אומר – שהרי מוכירים מדת לילה ביום ומדת יום בלילה (ע' מרדכי ס' ב; או"ח רלה, ד. וע"ע בחדושי 'פה ללב' א).

דף ט

- י. כיצד נדרשים המקראות דלהלן?
- א. שם תזבח את הפסח בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים.
- ב. בחפזון.
- ג. דבר נא באזני העם...
- ד. וישאלום, וינצלו את מצרים.
- ה. אהי אשר אהי... אהי שלחני אליכם.
- א. שלשה זמנים נאמרו כאן: שם תזבח את הפסח בערב – בערב אתה זוכה. כבוא השמש אתה אוכל. מועד צאתך ממצרים – אתה שורף. דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: כבוא השמש אתה אוכל, ועד מתי אתה אוכל והולך – עד מועד צאתך ממצרים. [נחלקו במחלוקת ראב"ע ורע"ק, האם זמן אכילת הפסח מדין תורה עד חצות או עד הבוקר].
- ב. דרשו בחפזון – עד שעת חפזון (נמשך זמן אכילת הפסח). ונחלקו תנאים האם הכוונה לחפזון דמצרים דהיינו עד חצות, או חפזון דישאלום – עד הבקר.

ג. דבר נא באזני העם וישאלו... – אין 'נא' אלא לשון בקשה. אמר לו הקב"ה למשה: בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי וכסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אתם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכש גדול לא קיים בהם.

ד. וישאלום – אמר ר' אמי: מלמד שהשאלום בעל כרחם. יש אומרים בע"כ דמצרים, וי"א בע"כ דישאלום, משום משאוי הדרך. וינצלו את מצרים – א"ר אמי: מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן. וריש לקיש אמר: עשאוה כמצולה שאין בה דגים.

ה. אהי אשר אהי – אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור להם לישראל, אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהי עמכם בשעבוד מלכות. אמר לפניו: רבנו של עולם, דיה לצרה בשעתה. אמר לו הקב"ה: לך אמור להם אהי שלחני אליכם.

יא. מאימתי ועד מתי קורין את שמע בשחרית?

מאימתי קורין את שמע בשחרית – משיכיר בין תכלת [שבה] ללבן [שבה].

פרש"י: בגיזת צמר הצבועה בתכלת ויש בה חלקים שאינם צבועים. והתוס' פרשו: בציצית, משעה שיבחיץ בין פתיל תכלת ללבן.

רבי אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי. תניא, רבי מאיר אומר: משיכיר בין זאב לכלב. רבי עקיבא אומר: בין חמור לערוד. ואחרים אומרים: משיראה את חברו (הרגיל ואינו רגיל, כאותו אכסנאי הבא לפרקים. תוס', מהירושלמי) בריחוק ד' אמות וכירנו.

אמר רב הונא: הלכה כאחרים. אביי אמר: לתפלין – כאחרים (וכן לציצית. פוסקים). לקריאת שמע – כותיקין, שהם היו גומרים אותה עם הנץ החמה.

א. כן פירש ר"י ועוד. ואף על פי שמצוה מן המובחר כותיקין, יכול לקרוא משיראה את חברו וכירנו. ובדיעבד אף אם קרא משעלה עמוד השחר יצא (עפ"י שו"ע או"ח נח, א ד. ויתכן שלחכמים לא יצא קודם זמן 'משיראה את חברו', אלא שנוקטים להלכה כרבי שמעון שיצא מעלות השחר. רמב"ן). ויש מן הראשונים (רו"ה ועוד) שכתבו שזמן ק"ש היינו בהנץ החמה ולא קודם לכן. וכן פסק ר"ת להלכה (עתוס' יומא לו:).

ב. הנץ החמה הוא זמן שהחמה מתנוצצת בראשי ההרים (עפ"י ירושלמי, תר"י ועוד [וזהרורי בעלמא לאו הנץ החמה הוא (כבפסחים יב. ומשמע שצריך התנוצצות הכדור עצמו)]. ע"ע בפירוש ברמ"א נח, א באור הלכה וש"פ שם).

סוף זמנה; לתנא קמא, (גומר) עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר: עד שלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות. הלכה כרבי יהושע.

א. השעה השלישית היא בכלל זמן הקריאה (רמב"ם ושו"ע וש"פ). ויש שכתבו: עד תחילת השעה השלישית בלבד (ר"א ממיץ, רבנו שמחה ועוד).

ומצוה מן המובחר לקרוא כותיקין, כדברי אביי. ובדיעבד קורא מעלות השחר וכמו שנתבאר לעיל (עפ"י תוס'). וברמב"ם מבואר ששלש שעות הוא זמן למי ש'עבר ואיחר' [ומשמע מדבריו שהנץ החמה אינו מצוה מן המובחר בעלמא אלא זהו עיקר זמן תפילה. וע"ע שו"ת אור לציון ח"א]. וכן משמע בריטב"א כאן, ששלש שעות הוא זמן שיצא בדיעבד. וע' גם בספר המנהיג הל' תפלה.

- ב. נחלקו הפוסקים האם מחשבים שלש שעות מעלות השחר (מג"א) או מהנץ החמה (הגר"א, הגר"ז). וכן נוהגים רבים (עפ"י חזו"א; אג"מ), אם כי לכתחילה עדיף להקדים (עפ"י משנ"ב נח. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב ב) כתב שהמנהג במקומו לחשב שלש שעות מעמוד השחר. וכן פסק הגר"צ אבא שאול שליט"א (אור לציון ח"ב ו, א) לבני ספרד ההולכים אחר פסקי מרן הבית-יוסף, לחשב שלש שעות מעלות השחר).
ג. שעות הללו 'שעות זמניות' הן. כלומר כל שעה היא אחת חלקי שתיים-עשרה של הזמן שמעלות השחר לצאת הכוכבים – לדעה האחת, או מזריחת החמה עד שקיעתה – לדעה השנייה (פוסקים).
ד. בענין שעות 'הנץ' – כתב הרמב"ם (בתשובה רנה): 'ודיוק הזמן אינו מחויב אלא הוא לפי מה שמתקבל על דעת המתפלל, שהוא הוא הזמן' (וכן מובא בשם החזו"א למעשה. וע' לעיל ג. גבי מאן דגני בבית אפל, כיון דשמע קול תינוק...).
ה. המאחרים זמן ק"ש בשביל ציצית או תפלין – טועים, אלא יקרא ק"ש בלא ציצית ותפלין, וכשיזדמנו לו – יניחם ויקרא בהם ק"ש או פרשה אחרת או מזמור תהלים. ואפילו הוא רק מסופק שמא יעבור זמן ק"ש, אין להמתין על טלית ותפלין (פוסקים).

דף י

- יב. א. אלו הלכות והנהגות בעניני תפילה מובאות בסוגיא?
ב. הקורא את שמע לאחר שלש שעות – האם מברך ברכות קריאת שמע?
ג. אלו הנהגות ולקחים למדנו מחזקיהו המלך בחליו ומאלישע בבית השונמית?
א. מסופר בסוגיא על אותם בריונים שהציקו הרבה לרבי מאיר והיה מתפלל שימותו. אמרה לו ברוריה אשתו שיש להתפלל שיחזור בתשובה (יתמו חטאים – ולא חוטאים), וכך עשה, ותפילתו נענתה.

אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם – אל ימנע עצמו מן הרחמים (הן יקטלני לו איחל). וכן עשה חזקיהו בחליו לאחר שישעיהו אמר לו שנגזרה עליו מיתה בזה ובבא – ונענה, והוסיפו לו עוד חמש עשרה שנה.

[חזקיהו המלך גנו ספר רפואות (כדי שיבקשו רחמים. רש"י. וכ"כ כמה ראשונים. ואולם הרמב"ם (בפיה"מ פסחים ספ"ד) דחה פירוש זה. וע"ע רמב"ן בחקותי; שו"ת הרשב"א תיד; הפרדס (לרש"י) תמורה ז. וע' בפירוט ב'ענינים למשפט' כאן] – והודו לו חכמים].

אמר רבי יוחנן א"ר יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו – תולין לו בזכות אחרים [כמו שמצינו בחזקיהו], וכל התולה בזכות אחרים – תולין לו בזכות עצמו [כענין שנאמר במשה].

א"ר יוסי ב"ר חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך. וכן שנינו: לא יעמוד אדם לא ע"ג כסא, שרפרף, ולא במקום גבוה, ויתפלל (זכר לדבר: ממעמקים קראתיך ה'; תפלה לעני כי יעטף, ואין גבהות לפני המקום).

מקום גבוה – היינו ג' טפחים ויותר. נחלקו הפוסקים בעומד על כסא או שרפרף שאינם גבוהים ג' טפחים.

עוד כתבו שהש"ץ מותר לו לעמוד על גבי מקום גבוה כדי להשיע קולו לקהל. ויש מן